

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 9

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI VA BESH KOMPONENTLI KONSEPTUAL MODELI

Mukhamedova Matlyuba Satvaldiyevna

Alfraganus universiteti.

e-mail: matlubamuh7@gmail.com **ORCID:** <https://orcid.org/0009-0007-3872-0344>

Annotatsiya.

Maqolada bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning nazariy asoslari tahlil qilingan. Dolzarblik oliy ta'limning jadal kengayishi va ta'lim natijalarini kompetensiyalar tilida ifodalashga o'tish sharoitida kommunikativ kompetentlikning ko'pincha stixiyali, "yon mahsulot" tarzida shakllanayotgani bilan bog'liq. Maqsad — tushunchaning ilmiy mohiyati va tarkibiy tuzilmasini ochib berish. Qiyosiy-pedagogik va tizimli-strukturaviy tahlil metodlaridan foydalanilgan. Natijada bo'lajak o'qituvchi kommunikativ kompetentligining besh komponentli — motivatsion-qadriyatli, kognitiv-lingvistik, operatsional-texnologik, interaktiv-ijtimoiy va refleksiv-regulyativ — modeli asoslab berildi hamda u 5 mezon va 15 ko'rsatkichdan iborat kriterial apparat bilan bog'landi. Natijalar oliy pedagogik ta'limda amaliy qo'llanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetentlik, bo'lajak o'qituvchi, besh komponentli model, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik muloqot, kriterial-dagnostik apparat.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПЯТИКОМПОНЕНТНАЯ КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Мухамедова Матлюба Сатвалдиевна

Университет Alfraganus.

Аннотация.

В статье проанализированы теоретические основы развития коммуникативной компетентности будущих учителей. Актуальность исследования обусловлена тем, что в условиях интенсивного расширения высшего образования и перехода к выражению образовательных результатов на языке компетенций коммуникативная компетентность зачастую формируется стихийно, как своего рода «побочный продукт». Цель исследования — раскрыть научную сущность понятия и его структурные компоненты. Используются методы сравнительно-педагогического и системно-структурного анализа. В результате обоснована пятикомпонентная модель коммуникативной компетентности будущего учителя, включающая мотивационно-ценностный, когнитивно-лингвистический, операционально-технологический, интерактивно-социальный и рефлексивно-регулятивный компоненты. Модель соотнесена с критериальным аппаратом, включающим 5 критериев и 15 показателей. Полученные результаты могут быть использованы в практике высшего педагогического образования.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, будущий учитель, пятикомпонентная модель, компетентностный подход, педагогическое общение, критериально-диагностический аппарат.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND A FIVE-COMPONENT CONCEPTUAL MODEL FOR DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN PROSPECTIVE TEACHERS

Mukhamedova Matlyuba Satvaldiyevna

Alfraganus University.

Abstract.

The article analyzes the theoretical foundations for developing communicative competence in future teachers. The relevance of the study is determined by the fact that, amid the rapid expansion of higher education and the transition toward expressing educational outcomes in terms of competencies, communicative competence is often developed spontaneously as a kind of "by-product." The aim of the study is to reveal the scientific essence of the concept and its structural components. Comparative-pedagogical

and systemic-structural analysis methods were employed. As a result, a five-component model of future teachers' communicative competence was substantiated, comprising motivational-value, cognitive-linguistic, operational-technological, interactive-social, and reflective-regulatory components. The model was linked to a criterion-based framework consisting of 5 criteria and 15 indicators. The findings can be applied in the practice of higher pedagogical education.

Keywords: communicative competence, future teacher, five-component model, competency-based approach, pedagogical communication, criterion-based diagnostic framework.

Kirish. Zamonaviy oliy ta'limda "kompetentlik" ta'lim natijalarini ifodalashning markaziy birligiga aylandi. O'zbekistonda oliy ta'limning jadal kengayishi (2024/2025-o'quv yilida 1,4 milliondan ortiq talaba, 47,7 foizlik qamrov) bitiruvchi tayyorgarligiga bo'lgan talabni oshirmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (2020), Oliy ta'limni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi (2019), "O'zbekiston - 2030" strategiyasi (2023) va "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi Qonun (2024) ta'lim natijalarini kompetensiyalar tilida ifodalashni davlat siyosati darajasiga ko'targan.

O'qituvchi kasbi mohiyatan kommunikativ kasb bo'lib, pedagogik faoliyatning barcha funksiyalari muloqot orqali amalga oshiriladi. Biroq amaliyotda talabalarining kommunikativ kompetentligi ko'pincha ayrim fanlarning "yon mahsuli" sifatida stixiyali shakllanadi; uni tizimli va o'lchanadigan tarzda rivojlantirishning yaxlit nazariy asoslari yetarlicha ishlab chiqilmagan. Milliy tadqiqotlar mavzuni asosan chet tili yoki ayrim fan doirasida o'rgangan, bo'lajak o'qituvchining umumkasbiy kommunikativ kompetentligini yaxlit tizim sifatida rivojlantirish esa ochiq masala bo'lib qolmoqda.

Muammoning ilmiy asoslari bir necha fan chorrahasida yotadi: tilshunoslik "lisoniy kompetensiya" va "diskurs" tushunchalarini, sotsiologiyat "o'rinalilik" g'oyasini, psixologiya "muloqot" va "empatiya" kategoriyalarini, pedagogika esa bularning barchasini "pedagogik muloqot" tushunchasida birlashtiradi. Bunday fanlararo tabiat mavzuni ham dolzarb, ham murakkab qiladi: uni bitta fan doirasida to'liq tushuntirib bo'lmaydi. Tadqiqotning maqsadi — ushbu tushunchaning ilmiy mohiyati va tarkibiy tuzilmasini ochib berish hamda uni rivojlantirishning kriterial-dagnostik apparatini asoslashdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy-pedagogik tahlil (turli mualliflarning tarkibiy modellarini qiyoslash), tizimli-strukturaviy tahlil hamda nazariy umumlashtirish va modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Maqolada taqdim etilgan xulosalar tadqiqotning nazariy-metodologik bosqichi natijalari bo'lib, ularning empirik samaradorligi keyingi — tajriba-sinov — bosqichida pedagogik eksperiment va matematik-statistik tahlil (Styudent t-mezoni, Pirson χ^2 -mezoni, Fisher ϕ^* -mezoni) orqali alohida tekshiriladi. Shu sababli quyida keltirilgan jadval va diagrammalar aynan tarkibiy-metodologik tahlil natijalarini aks ettiradi.

NATIJALAR

Tushunchaning nazariy negizi va besh komponentli model

"Kompetensiya" (lot. competo — erishaman, munosibman) jamiyat qo'yadigan talabni, "kompetentlik" esa shaxs o'zlashtirgan ichki fazilatni bildiradi. N. Xomskiy (1965) tilni bilishni "lisoniy kompetensiya" sifatida ta'riflagan bo'lsa, D. Xayms (1972) unga ijtimoiy-madaniy o'rinalilikni qo'shib, "kommunikativ kompetensiya" tushunchasini kiritdi. M. Kanale va M. Sveyn (1980) buni grammatik, sotsiologiyat va strategik komponentlardan iborat modelga, M. Kanale (1983) esa diskursiv komponent bilan to'rt komponentli modelga aylantirdi. Zamonaviy tadqiqotlar (Blömeke va boshq., 2015) kompetentlikni dioxotomik emas, balki o'lchanadigan kontinuum sifatida talqin qiladi.

Mavjud modellarni umumlashtirish uchta invariant o'lchovni (motivatsion, kognitiv, operatsional) ko'rsatadi; ularga interaktiv-ijtimoiy va reflektiv-regulyativ o'lchovlar qo'shib, mazkur tadqiqotda besh komponentli model asoslandi. Har bir komponent 3 tadan ko'rsatkichga ega bo'lib, jami 5 mezon bo'yicha 15 ko'rsatkich va 4 rivojlanganlik darajasi (past, o'rta, yetarli, yuqori) belgilandi (1-jadval, 1-diagramma). Reflektiv-regulyativ komponentning mustaqil ajratilishi bo'lajak o'qituvchi uchun ayniqsa muhim: uning o'z muloqotini mustaqil tahlil qilib, tuzata olishi kasbiy o'sishning kalitidir.

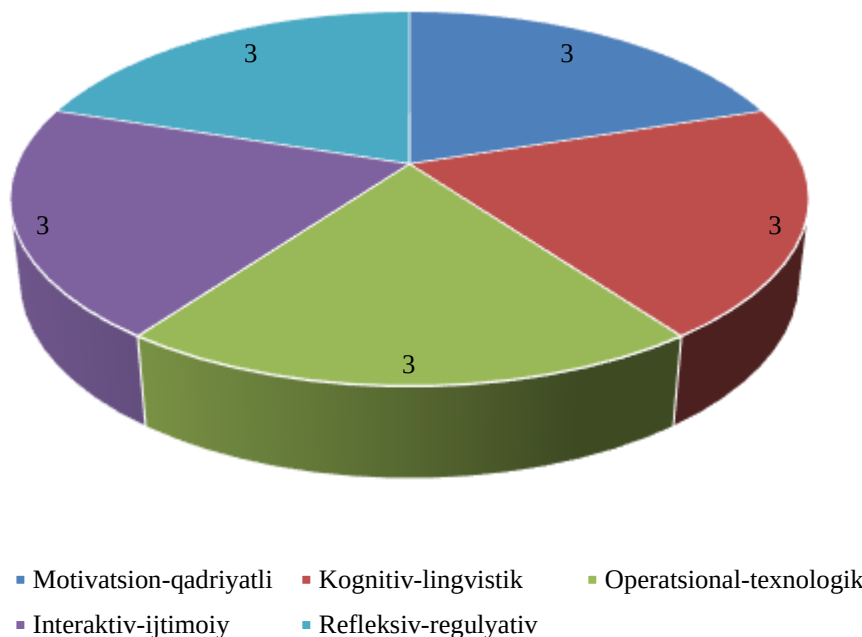
1-jadval

Bo'lajak o'qituvchi kommunikativ kompetentligining tarkibiy-mezoniy tizimi (5 mezon, 15 ko'rsatkich, 4 daraja)

Komponent (mezon)	Ko'rsatkichlar	Soni
Motivatsion-qadriyatli	kasbiy muloqotga qiziqish va ehtiyoj; muloqotni qadriyat sifatida qabul qilish; kommunikativ o'z-o'zini rivojlantirishga intilish	3
Kognitiv-lingvistik	muloqot nazariyasi bo'yicha bilimlar to'liqligi; nutq madaniyati va til me'yorlarini egallash; pedagogik terminologiyani qo'llash	3
Operatsional-texnologik	nutq texnikasi va tushuntira olish mahorati; savol qo'yish, faol tinglash, qayta aloqa berish; noverbal vositalar bilan ishlash	3
Interaktiv-ijtimoiy	hamkorlik va guruhda ishlash; empatiya va kommunikativ tolerantlik; nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal qilish	3

Refleksiv-regulyativ	o'z muloqotini tahlil va o'z-o'zini baholash; emotsional holatni boshqarish; kommunikativ xulqni tuzatish va rivojlantirish	3
----------------------	---	---

Besh komponent bo'yicha ko'rsatkichlarning taqsimoti (jami 15 ta)

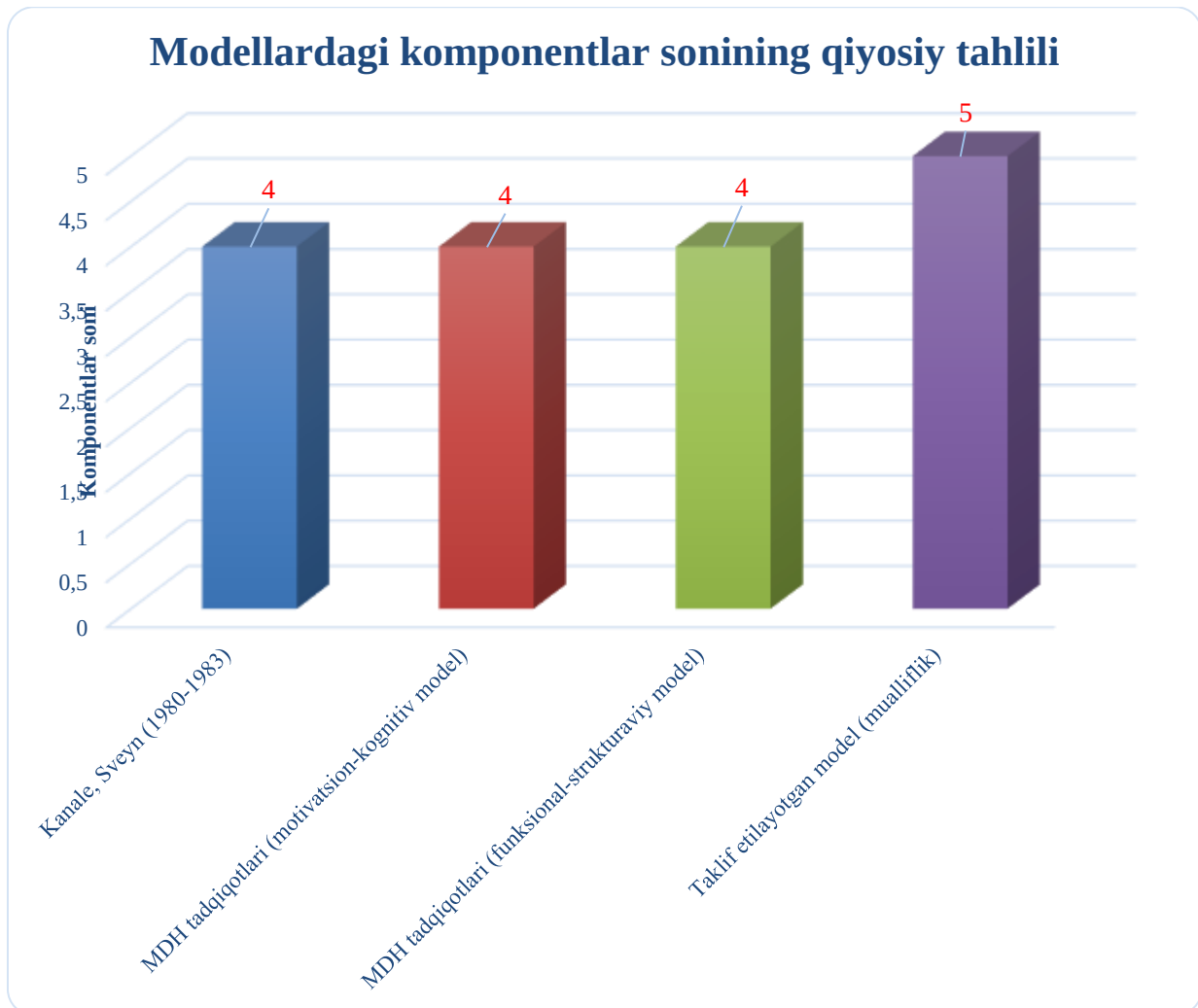
1-diagramma. Besh komponent bo'yicha ko'rsatkichlarning taqsimoti (Excel ma'lumotlari asosida)
Tarkibiy modellarning qiyosiy tahlili

Kommunikativ kompetentlikning tarkibiy tuzilmasi bo'yicha ilgari surilgan modellarni yonma-yon qo'yish (2-jadval, 2-diagramma) taklif etilayotgan besh komponentli modelning mavjud to'rt komponentli modellarni (Kanale-Sveytn, shuningdek, MDH tadqiqotlaridagi motivatsion-kognitiv-hissiy-xulqiy va funksional-strukturaviy modellar) umumlashtirib, ularga refleksiv-regulyativ komponentni mustaqil o'lchov sifatida qo'shganini ko'rsatadi. Bu farq nazariy jihatdan asosli: J. Hattie va H. Timperley (2007), shuningdek, B. Wisniewski va hammualliflari (2020) o'tkazgan meta-tahlillar sifatli qayta aloqa va refleksiyaning o'rganish natijalariga ta'siri boshqa omillarga qaraganda barqarorroq ekanini ko'rsatadi, bu esa refleksiv komponentni alohida ajratishni ilmiy jihatdan qo'llab-quvvatlaydi.

2-jadval

Kommunikativ kompetentlik tarkibiy modellarining qiyosiy tahlili

Model	Soni	Komponentlar tarkibi
Kanale, Sveyn (1980–1983)	4	Grammatik, sotsiolingvistik, strategik, diskursiv
MDH tadqiqotlari (motivatsion-kognitiv modeli)	4	Motivatsion-qadriyatli, kognitiv, hissiy, xulq-atvor
MDH tadqiqotlari (funksional-strukturaviy model)	4	Informatsion, prognostik, tashkilotchilik, operatsional
Taklif etilayotgan model	5	Motivatsion-qadriyatli, kognitiv-lingvistik, operatsional-texnologik, interaktiv-ijtimoiy, refleksiv-regulyativ

2-diagramma. Turli modellardagi komponentlar sonining qiyosiy tahlili (Excel ma'lumotlari asosida)
Rivojlanishning psixologik-pedagogik jihatlari

Tahlil shuni ko'rsatadiki, talabalik davri (17–23 yosh) kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish uchun sezitiv davr hisoblanadi, chunki aynan shu bosqichda muloqot shaxsning yetakchi faoliyatlaridan biriga aylanadi. Rivojlanish jarayoni motivatsiyadan boshlanib, kognitiv, operatsional, interaktiv va refleksiv mexanizmlar birligida kechadi: motivatsiya kognitiv komponentni faollashtiradi, kognitiv bilim operatsional ko'nikmani asoslaydi, operatsional ko'nikma interaktiv muloqotda sinaladi, interaktiv tajriba esa refleksiya orqali qayta ishlanib, motivatsiyani mustahkamlaydi. Shu tariqa besh komponent o'zaro ierarxik emas, balki funktsional bog'langan, o'zini o'zi quvvatlovchi yaxlit tizimni tashkil etadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar bir necha jihatni ochib beradi. Birinchidan, besh komponentli model mavjud modellar bilan raqobatlashmaydi, balki ularni umumlashtirib, refleksiv-regulyativ komponentni mustaqil ajratish zaruratini to'ldiradi — bu bo'lajak o'qituvchi kontekstida asoslidir, chunki u kasbiy hayoti davomida doimiy tashqi nazoratsiz o'z muloqotini mustaqil takomillashtirishi kerak. Ikkinchidan, xalqaro dalillar (Hattie va Timperley, 2007; Korpershoek va boshq., 2016) tanlangan yondashuvlarning ilmiy asosligini tasdiqlaydi, biroq M. Kraft (2020) ta'kidlaganidek, ta'sir kuchini talqin qilishda "kichik-o'rta-katta" degan qat'iy yorliqlar o'rniga kontekst va amaliy ahamiyatni hisobga olish zarur.

Ikkinchidan, tadqiqot natijalari milliy pedagogika fanidagi muhim bo'shliqni to'ldiradi: mavjud tadqiqotlar mavzuni ko'pincha chet tili ta'limi yoki ayrim fan doirasida o'rgangan bo'lsa, mazkur ish bo'lajak o'qituvchining umumkasbiy kommunikativ kompetentligini besh komponentli yaxlit tizim sifatida, o'lchanadigan tarzda talqin qiladi. Bu, o'z navbatida, kompetensiyaviy yondashuvning oliy pedagogik ta'limdagi talqinini kengaytiradi va keyingi tadqiqotlar uchun nazariy baza vazifasini bajaradi.

Uchinchidan, ishlab chiqilgan kriterial-dagnostik apparat (5 mezon, 15 ko'rsatkich, 4 daraja) kommunikativ kompetentlikni obyektiv baholash imkonini beruvchi amaliy vosita sifatida qaraladi. To'rtinchidan, xorijiy va MDH tajribasini o'zbek oliy pedagogik ta'limi sharoitiga ko'r-ko'rona ko'chirish mumkin emas — milliy muloqot madaniyati (ustoz-shogird munosabati, mahalla, hamjihatlik, muloqot odobi) hamda o'zbek talabasining tabiiy ko'ptilliligi (ona tili, davlat tili, chet tili) hisobga olinishi shart; bu holat kommunikativ rivojlanish uchun o'ziga xos milliy ustunlikka aylanishi mumkin. Shu bilan birga, mazkur maqolada taqdim etilgan xulosalar nazariy-metodologik tahlil natijalari ekanini ta'kidlash lozim; ularning amaliy samaradorligi tadqiqotning tajriba-sinov bosqichida maxsus pedagogik

eksperiment orqali statistik jihatdan asoslanadi.

Tadqiqotning cheklovlarini ham tan olish lozim. Birinchidan, tahlil qilingan xorijiy va MDH yondashuvlarining aksariyati boshqa ijtimoiy-madaniy sharoit uchun ishlab chiqilgan bo'lib, ularni o'zbek kontekstiga moslashtirishda tanqidiy yondashuv talab etiladi. Ikkinchidan, taklif etilgan besh komponentli modelning ishonchliligi va amaliy samaradorligi hozircha faqat nazariy jihatdan asoslangan; uning statistik jihatdan tasdiqlanishi keyingi tadqiqot bosqichining vazifasidir. Shunga qaramay, mazkur nazariy-metodologik asos keyingi empirik tekshiruv uchun aniq va tekshiriladigan gipotezalar shakllantirish imkonini beradi.

XULOSA

O'tkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi: "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalari farqlangan; tushunchaning N. Xomskiydan (1965) D. Xaymsga (1972) va Kanale-Sveyn modeliga (1980-1983) qadar bo'lgan evolyutsiyasi ko'rsatildi; bo'lajak o'qituvchi kommunikativ kompetentligining besh komponentli — motivatsion-qadriyatli, kognitiv-lingvistik, operatsional-texnologik, interaktiv-ijtimoiy va refleksiv-regulyativ — modeli asoslab berildi va 5 mezon, 15 ko'rsatkich hamda 4 darajadan iborat kriterial apparat bilan bog'landi. Shuningdek, talabalik davrining kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish uchun senzitiv davr ekanligi va komponentlarning o'zaro funksional bog'liqligi aniqlandi. Ishlab chiqilgan nazariy asos tadqiqotning keyingi bosqichlarida — kriterial-diagnostik apparatni to'liq validatsiyadan o'tkazish, pedagogik model va texnologiyani ishlab chiqish hamda uni pedagogik eksperiment orqali sinovdan o'tkazish uchun — mustahkam zamin yaratadi. Amaliy jihatdan natijalar pedagogika yo'nalishlarida kadrlar tayyorlash sifatini oshirish va "Pedagogik kommunikatsiya asoslari" maxsus kursini loyihalashda qo'llanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bakhtin M. M. *Problems of Dostoevsky's Poetics* / trans. and ed. by C. Emerson. – University of Minnesota Press, 1984.
2. Blömeke S., Gustafsson J.-E., Shavelson R. J. Beyond Dichotomies: Competence Viewed as a Continuum // *Zeitschrift für Psychologie*. – 2015. – Vol. 223, No. 1. – P. 3–13. – DOI: [10.1027/2151-2604/a000194](https://doi.org/10.1027/2151-2604/a000194)
3. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // *Applied Linguistics*. – 1980. – Vol. 1, No. 1. – P. 1–47. – DOI: [10.1093/applin/I.1.1](https://doi.org/10.1093/applin/I.1.1)
4. Canale M. From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy // *Language and Communication* / ed. by J. C. Richards, R. W. Schmidt. – Longman, 1983. – P. 2–27.
5. Chomsky N. *Aspects of the Theory of Syntax*. – MIT Press, 1965.
6. Council of Europe. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume*. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020.
7. Hymes D. On Communicative Competence // *Sociolinguistics: Selected Readings* / ed. by J. B. Pride, J. Holmes. – Penguin Books, 1972. – P. 269–293.
8. Hattie J., Timperley H. The Power of Feedback // *Review of Educational Research*. – 2007. – Vol. 77, No. 1. – P. 81–112. – DOI: [10.3102/003465430298487](https://doi.org/10.3102/003465430298487)
9. Wisniewski B., Zierer K., Hattie J. The Power of Feedback Revisited: A Meta-Analysis of Educational Feedback Research // *Frontiers in Psychology*. – 2020. – Vol. 10. – Article 3087. – DOI: [10.3389/fpsyg.2019.03087](https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.03087)
10. Spitzberg B. H., Cupach W. R. *Interpersonal Communication Competence*. – Sage Publications, 1984.
11. Korpershoek H., Harms T., de Boer H., van Kuijk M., Doolaard S. A Meta-Analysis of the Effects of Classroom Management Strategies and Classroom Management Programs on Students' Academic, Behavioral, Emotional, and Motivational Outcomes // *Review of Educational Research*. – 2016. – Vol. 86, No. 3. – P. 643–680. – DOI: [10.3102/0034654315626799](https://doi.org/10.3102/0034654315626799)
12. Aldrup K., Carstensen B., Klusmann U. Is Empathy the Key to Effective Teaching? A Systematic Review of Its Association with Teacher-Student Interactions and Student Outcomes // *Educational Psychology Review*. – 2022. – Vol. 34, No. 3. – P. 1177–1216. – DOI: [10.1007/s10648-021-09649-y](https://doi.org/10.1007/s10648-021-09649-y)
13. Kraft M. A. Interpreting Effect Sizes of Education Interventions // *Educational Researcher*. – 2020. – Vol. 49, No. 4. – P. 241–253. – DOI: [10.3102/0013189X20912798](https://doi.org/10.3102/0013189X20912798)
14. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son *«Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. – [Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi](#)